

ALMANNENS VÄRMBARNAD
Lundagård
HOTELL INGENJÄRS
HVB
SHEEN från 1 april
SVENSKA
LIT
SONDAGENS KORSHUD
MOTORAMI
vanta ej
45

Under strecket som kunskapsarena

4

Det var en helt vanlig vecka i början av september 1963. Tidningarna rapporterade om stort och smått: den amerikanske vicepresidenten Lyndon B. Johnson var på nordisk rundresa, Lars Forssells pjäs *Söndagspromenaden* hade premiär på Dramaten, förslaget om en ny gymnasieskola var uppe till debatt, Degerfors slog serieledaren IFK Norrköping hemma på Stora Valla. Den som prenumererade på *Svenska Dagbladet* kunde som brukligt varje dag läsa en längre, essäistisk artikel. Just denna vecka hade dessa så kallade understreckare formen av en recension av ambassadör Erik Bohemans memoarer, en reseskildring från Tripoli, en introduktion till Giovanni Arpinos författarskap, en diskussion om Pius XII:s roll under andra världskriget och en rapport från Wagnerjubileets festspel i Bayreuth. Även under strecket var det här en helt vanlig vecka.¹

Under 1960-talet publicerades det över 3 500 understreckare i *Svenska Dagbladet*: i den första granskade statsvetenskapsprofessorn Gunnar Heckscher kritiskt det socialdemokratiska partiprogrammet, i den sista reflekterade matematiklektorn Tord Hall över människans väg till Stillhetens hav.² Bakom dessa dagligt införda texter stod vanligen skribenter med akademisk tjänst eller högre universitetsexamen. De kunde skriva om ett smalt specialintresse eller gripa sig an samtidens stora frågor, de kunde recensera en färsk doktorsavhandling, skildra en resa i ett fjärran land eller intervensera i en pågående debatt.³

Under strecket som ett publicistiskt forum för essäistik, kritik och kvalificerad kunskapsförmedling saknade i kraft av sin kontinuitet motstycke i 1900-talets svenska presshistoria och framstår som en sällsynthet även i ett internationellt sammanhang. Ur ett kunskapshistoriskt perspektiv erbjuder understreckarna – eller i kortform: streckarna – en ingång till ett

studium av kunskapens plats och betydelse i samhället. De säger inte bara något om kunskapens ordningar och hierarkier, utan även något om dess bärare och sociala förankring.

I detta kapitel anläggs ett kunskapshistoriskt betraktelsesätt på 1960-talets Under strecket. I ett första skede analyseras decenniets streckare, i synnerhet de ämnen och kunskapsområden som dominerade. Därefter riktar vi in oss på några av de tongivande streckarskribenterna och undersöker hur de verkade som kunskapsaktörer. Sammantaget kan vi härigenom ge en karakteristik av Under strecket som kunskapsarena. Först ska dock streckarnas plats i den allmänna presshistorien tecknas.

Under strecket och 1960-talets presshistoria

Den svenska pressen stod stark under 1960-talet. Vid ingången till decenniet fanns det cirka 180 dagstidningar i riket och praktiskt taget varje hushåll höll sig med minst en. Men det var stora rörelser under ytan och medielandskapet var stätt i förändring. Konkurrensen på tidningsmarknaden var hård. Somliga morgontidningar, som *Dagens Nyheter* och *Göteborgs-Posten*, växte stadigt, medan anrika blad som *Stockholms-Tidningen* och *Ny tid* blödde svårt och dukade under i mitten av 1960-talet. Samtidigt flyttade kvällstidningarna, med *Expressen* i spetsen, fram sina positioner, delvis på veckopressens bekostnad.⁴

I ett vidare perspektiv kan vi betrakta pressen som en form av infrastruktur i den betydelse som vi utvecklade i bokens inledning. Inom dess ramar fanns ett antal olika kunskapsarenor. Under det skede som står i centrum här påverkades tidningsväsendet – ja, hela mediasystemet – starkt av att en ny form av medial infrastruktur byggdes upp, televisionen. Denna hade, som vi har sett i tidigare kapitel, introducerats 1956, och 1960-talet skulle bli dess första stora årtionde.⁵

Svenska Dagbladet var en av de mest betydande rikstidningarna under denna epok. Från 1945 till i slutet av 1960-talet ökade tidningens upplaga konstant; 1964 passerade den 150 000 exemplar. *Dagens Nyheter* var och förblev den största morgontidningen i Sverige på både upplage- och annonsmarknaden, men när *Stockholms-Tidningen* gick i graven 1966 befäste *SvD* sin ställning som huvudstadens näst största morgontidning.⁶

● SVENSKA DAGBLADETS redaktion en februaridag 1962.

Under 1960-talet framstod *Svenska Dagbladet* som högerens flaggskepp, även om tidningen formellt stod fri från politiska partier. Allan Hernelius var chefredaktör 1955–1969 och kombinerade sin tidningsmannagärning med tunga uppdrag för Högerpartiet. Närheten till partipolitiken avspeglades inte bara i opinionsbildningen på ledarsidan. Tidningen var också ett husorgan för många av det svenska samhällets borgerliga grupper och

traditionella eliter som av hävd hörde till högerens trogna sympatisörer – näringslivsgestalter, ämbetsmän, jurister, officerare, präster, professorer och deras familjer.⁷ Kulturmaterialet var viktigt för tidningens profil och vilade på stolta traditioner. När *SvD* nylanserades 1897 – tidningen hade grundats 1884 som ett fosterländskt opinionsorgan – var det som ett ”intelligensblad” med en opolitisk framtoning och höga kulturella ambitioner. Även under efterkrigstiden levde idealen kvar. Inte minst var Under strecket av avgörande betydelse som forum för essäistik, analytiska texter och andra längre kulturartiklar.⁸

Understreckaren hade introducerats som ett fast inslag i *Svenska Dagbladet* den 17 oktober 1918. Mannen bakom den var den nytillträdde andre-redaktören Ewald Stomberg. Han var upptagen vid frågan hur tidningen skulle kunna fånga läsarna när första världskriget led mot sitt slut. Alltsedan 1905 hade hans avundade förebild, den danska tidningen *Politiken*, dagligen publicerat en *kronik*, en längre självständig artikel i ett kulturellt, vetenskapligt eller ideologiskt ämne. Här fann Stomberg inspiration till att inrätta en ny fast institution, understreckarna, en typ av artiklar som tidigare hade förekommit på oregelbunden basis i *SvD* men som nu skulle få en permanent plats. Beteckningen ”under strecket” kom sig av en 1800-talstradition. I fransk press hade *feuilleton* blivit en benämning på en särskild avdelning i tidningen som främst behandlade kulturellt stoff. Den var grafiskt avgränsad från den övriga texten i tidningen, i allmänhet med ett *streck*. Texter som befann sig under strecket tenderade att vara skrivna av fackpersoner som stod självständiga gentemot tidningens politiska linje.⁹

Under 1910-talet såg sig *Svenska Dagbladet* som en tidning för den bildade, framstegsvänliga borgerligheten, och det var inte minst med denna läsekrets i åtanke som understreckarna infördes. I sin presentation av den nya avdelningen i oktober 1918 talades det om att den ”kulturella dagskrönikan” – så löd beteckningen inledningsvis – skulle vara ett ”neutralt forum för behandlingen av kulturella spörsmål av intresse för den stora bildade allmänheten”. Premiärstreckaren var signerad den norske litteraturhistorikern Gerhard Gran och handlade om Henrik Ibsen. Under de första åren skulle många namnkunniga skribenter lämna bidrag, bland dem Ellen Key, Pär Lagerkvist, Sven Hedin, Nathan Söderblom, Elin Wägner och Emilia Fogelklou. Flitigast var tidningens ledande littera-

turkritiker Fredrik Böök; under vissa perioder skrev han en streckare i veckan.¹⁰

Streckare publicerades dagligen under tidningens växlande konjunkturer de följande decennierna. Avdelningens placering i tidningen varierade emellertid. I början var det sidan nio som gällde, småningom hamnade den på ledarsidan och först på 1970-talet blev den en del av kultursidan. Under det decennium som här står i blickfånget, 1960-talet, trycktes streckarna längst ned på sida fyra, som i övrigt upptogs av ledar- och debattartiklar. Resterande kulturmaterial återfanns längre in i tidningen.¹¹

Även om kulturjournalistiken har gamla anor dröjde det innan de flesta svenska tidningar skapade en sammanhållen, fristående kultursida. En föregångare var den så kallade tredjesidan i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*, inrättad av Torgny Segerstedt 1920, men för andra tidningar var det först under efterkrigsårtiondena som en regelrätt kultursida formades. Detta gällde också kvällspressen. *Expressen* – som redan från starten 1944 fick en lärd humanist, Ivar Harrie, som chefredaktör – kombinerade klassisk kvällstidningsjournalistik med kvalificerad kulturkritik, och det samma gällde exempelvis för *Aftonbladet* och *Kvällsposten*.¹²

Under den tidiga efterkrigstiden frigjorde alltför många tidningar kulturmaterial från ledarsidan och skapade egna kultursidor. Under 1960-talets senare del breddades kulturbegreppet markant och samhällsdebatten fick stort utrymme på kultursidorna. Det gällde inte minst för den mest röststarka tidningen, *Dagens Nyheter*.¹³ Även för lokala och regionala tidningar var kultursidan betydelsefull. För *Sydsvenska Dagbladet* var exempelvis en ambitiös kultursida nödvändig för att kunna hävda sig som ”södra Sveriges rikstidning”. På sidan samsades lundaakademiker, malmöitiska journalister och skånska författare. Tillsammans bidrog de till att upprätthålla en regional humanistisk lärdomskultur.¹⁴

Det fanns särdrag i den svenska kultursidans utveckling under 1960-talet. I ett internationellt sammanhang hade till exempel de svenska kvällstidningarnas höga kulturella svansföring ingen motsvarighet i Europa. Där emot hade de stora dagstidningarna pendanger i andra jämförbara länder. I Västtyskland hade en tradition grundlagts redan i början av seklet och på de stora tidningarnas kultursidor (även här kallade *Feuilletons*) tog författare, intellektuella och humanistiska forskare plats. Det tidningslandskap

som växte fram efter andra världskriget var mångskiftande, med ett stort antal nationella, regionala och lokala publikationer. Tongivande för Förbundsrepublikens intellektuella debatt och kulturella orientering var dagstidningar som *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung* och *Die Welt*, men även tidskrifter och nyhetsmagasin med veckoutgivning – främst *Die Zeit* men även *Der Stern* och *Der Spiegel* – var betydelsefulla för kulturkritiken och idéutbytet.¹⁵

Ett särskilt tacksamt jämförelseobjekt är i detta sammanhang *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ). Tidningen var, likt *Svenska Dagbladet*, ett ledande liberal-konservativt organ och ett så kallat *Leitmedium* i sitt land. Under 1960-talet var Frankfurttidningen ett av flera centrala fora i tidens offentlighet, och bland de återkommande skribenterna märktes inte minst kritiker, författare och forskare med stark förankring i akademisk humaniora. Här öppnar sig möjligheter att jämföra med Under strecket.¹⁶

1960-talets Under strecket

Med tanke på understreckarnas frekvens och kontinuitet i 1900-talets svenska presshistoria har de ägnats förvånansvärt få systematiska studier.¹⁷ Visserligen har de utgjort källmaterial i mängder av historiska och litteraturvetenskapliga undersökningar, men de har inte nämnvärt analyserats som självständiga objekt. Vid sidan om omnämnanden i presshistoriska verk har de figurerat i diverse memoarer och blivit föremål för ett par betraktande artiklar.¹⁸ Aspekter av Under strecket har också behandlats i en handfull vetenskapliga uppsatser, främst av Hans-Roland Johnsson och Per Rydén.¹⁹ I samband med Under streckets 100-årsjubileum publicerade tidningen ett antal artiklar som belyste teman och personligheter under det gångna seklet.²⁰

I det som följer ska vi ge en allmän karakteristik av 1960-talets Under strecket och därvid kombinera kvantitativa och kvalitativa metoder. I ett första steg har 400 streckare analyserats, som motsvarar ett urval av drygt tio procent av de totalt publicerade artiklarna, vilket därmed ger en godtagbar felmarginal. För att säkerställa spridning över tid har ett slumpmässigt urval om 40 artiklar per år gjorts under det aktuella decenniet. Med denna metod finns det en sannolikhet att alla publicerade artiklar kan

komma ifråga för analys samtidigt som det går att undvika eventuella periodiciteter i materialet (exempelvis att en viss skribent vanligen publicerade sig i slutet av månaden eller att ett visst ämne tenderade att uppträda en viss veckodag).²¹

Ämnesmässigt omfattade streckarna ett mycket brett spektrum och snart sagt alla existerande akademiska fält fanns representerade. Med detta sagt är det uppenbart att vissa ämnen dominerade. I analysen av de 400 streckarna har artiklarna delats upp i 30 medelstora ämneskategorier, från arkitektur och astronomi över historia och litteratur till språk, teologi och utrikespolitik. Dessa kategorier kan i sin tur föras samman till tre större kunskapsområden.

Det tveklöst största av dem var *humaniora*, dit 56 procent (225 stycken) av texterna hörde. Detta kunskapsområde omfattade de traditionella humanistiska disciplinerna. Historia var med sina cirka 60 artiklar (15 procent av helheten) den enskilt största av de ingående ämneskategorier, följd av litteraturhistoria och arkitektur med vardera ett fyrtiotal artiklar. Arkeologi, konsthistoria, pedagogik, språk och teologi noterade ett tiotal bidrag var; knappt hälften så många hade musikhistoria och filosofi. Till denna sfär räknas även behandlingen av de samtida konstarnas – det vill säga recensioner av eller reflexioner över aktuell skönlitteratur, konst, musik och dramatik. Att även inlemma dagskritiken i kunskapsområdet *humaniora* är inte självklart men överensstämmer på många sätt med tidens syn på det humanistiska verksamhetsfältet. De recensioner av exempelvis nyutkommen skönlitteratur som publicerades under strecket formade sig ofta till rundmålningar över ett helt författarskap eller litteraturhistoriska perspektivbilder snarare än till enbart en värdering av ett enskilt verk. De kritiker som skrev denna typ av streckare – Gösta Attorps, Gunnel Vallquist, Karl Ragnar Gierow och Göran Schildt, för att nämna några av de mest frekvent förekommande – hade alla en djup förankring i en humanistisk lärdomskultur.

Det näst största kunskapsområdet kan ges beteckningen *samhällsfrågor*; inemot 22 procent (87 artiklar) bör räknas hit. Den gemensamma nämnaren för dessa streckare var att de grep sig an 1960-talets samhälle och diskuterade dess problem och möjligheter, både i Sverige och utomlands. Även bland dessa samtidsinriktade alster går det att skönja två inriktningar. Den

ena var ett utflöde av de akademiska samhällsvetenskaperna, och texterna var skrivna av deras företrädare. Med stöd i statsvetenskap, sociologi, ekonomi eller psykologi kunde nya rön introduceras, modeller presenteras och böcker granskas – ofta i syfte att kasta ljus över ett samhällsfenomen av betydelse. Den andra riktningen var inte lika tydligt fästad i den vetenskapliga världen och utmärktes snarare av ett mer allmänt omvärldsintresse. I streckarformatet tecknade korrespondenter utvecklingen i en viss region, diplomater redogjorde för förändringar i de internationella relationerna och militärer analyserade de säkerhetspolitiska variablerna.

Det minsta av de tre kunskapsområdena utgjordes av *naturvetenskap* med 10 procent (40 artiklar) av totalsumman. Även om det skrevs en handfull texter om matematik, kemi och geologi var två andra naturvetenskapliga fält betydligt mer populära. Å ena sidan fanns det ett förhållandevis stort intresse för astronomi och vissa aspekter av den moderna fysiken. Matematikläraren Tord Hall och astronomiprofessorn Åke Wallenquist rapporterade om nya rön och skildrade den pågående rymdkapplöpningen utifrån vetenskaplig synvinkel. Det gjorde även Peter Nilson, docent i astronomi, men ofta med en existentiell eller idéhistorisk infallsvinkel. Å andra sidan tilldrog sig biologi och naturvård uppmärksamhet. Den mest ihärdige streckarförfattaren inom detta gebit var Kai Curry-Lindahl, zoolog och chef för Skansens naturhistoriska avdelning. Han var ofta på resande fot och kombinerade naturessäistiska betraktelser från olika slags biotoper med inlägg i naturvårdsdebatten.

Under strecket kan ses som en manifestation av en särskild sorts kunskapskultur med sina outtalade hierarkier och privilegierade kunskapsformer. Det fanns som synes en slagsida mot klassisk humaniora, men det bereddes även plats för samhällsfrågor och naturvetenskap. Tropen ”de två kulturerna” – som vi har sett var omdebatterad i Sverige under denna tid (bland annat efter utgivningen av C. P. Snows skrift på svenska 1961) – återspeglade inte den verklighet som rådde under strecket på 1960-talet.

- **VARJE DAG SEDAN 1918** publiceras en understreckare i *Svenska Dagbladet*. Under 1960-talet återfanns dessa dagliga essäer längst ned på sidan fyra, som i övrigt innehöll ledar- och debattartiklar.

Möjligen är Wolf Lepenies begrepp "die drei Kulturen" bättre – med samhällsvetenskap som det tredje fältet.²² Färska forskning om humanioras historia har samtidigt varnat för att reproducera tidens egen självkarakteristik och framhållit behovet av att formulera andra förståelseformer.²³

Vår slutsats blir, liksom i de tidigare kapitlen, att humaniora stod sig jämförelsevis väl i svensk offentlighet under 1960-talet. Det är en iakttagelse som går på tvärs mot föreställningen om dess marginaliserade position under detta skede. I bokens inledning påpekade vi att detta var en period då samhälls- och naturvetenskaperna expanderade kraftigt på ett sätt som de humanistiska ämnena inte gjorde.²⁴ Det finns ingen anledning att ifrågasätta den uppfattningen ur ett universitetshistoriskt eller forskningspolitiskt perspektiv, men detta kapitel handlar, liksom boken i stort, om andra dimensioner av efterkrigstiden: den humanistiska kunskapens cirkulation i samhället. Och när fokus skiftar träder inte bara andra ämnen och aktörer i förgrunden; värderingen av en hel epok kan också bli en annan.

Understreckarnas form är även intressanta ur ett kunskapshistoriskt perspektiv. Deras omfång varierade något under 1960-talet, men en genomsnittlig text bestod av cirka 2 000 ord eller 10 000 tecken. Av hävd var de inte bundna av ett givet format; att det skulle vara ett fritt forum, både till genre och innehåll, var ett arv från 1800-talet. Icke desto mindre går det att urskilja vissa huvudsakliga texttyper. Ungefär en tredjedel av 1960-talets streckare var recensioner, huvudsakligen av nyutkommen svensk och internationell litteratur men även av teaterpjäser och konstutställningar. Något fler, drygt 35 procent, hade en mer allmän karaktär av presentation av ett ämne, reflexion över en företeelse eller kommentar till en aktuell fråga. Dessa artiklar hade alltså inte formen av en bedömning av ett specifikt verk och kunde sinsemellan vara mycket olika. Somliga var essäer, andra erbjöd fördjupningar i ett brännande ämne, ytterligare andra var betraktelser över ett kultur- eller samhällsfenomen i samtiden. Utöver dessa bägge huvudformat förekom ett par andra texttyper. Knappt 10 procent av streckarna var reserapporter från utlandet. Cirka 8 procent var regelrätta inlägg i en svensk debatt och lika många var kommenterande analyser av ett utrikespolitiskt skeende. Därtill publicerades enstaka nekrologer och intervjuer.

En kategorisering av detta slag är vanskelig och brister i precision. Gränserna mellan de olika texttyperna var ofta flytande och en och samma streckare kunde innehålla flera genrelement. En recension som utgick från en aktuell bok kunde växa ut till en reflexion över en större fråga, medan en essä om ett tidlöst ämne kunde övergå i en kommentar till en nutidspolitisk stridsfråga.

Nästan en av tio streckare hade alltså form av en rapport från resor i främmande länder. Det kunde röra sig om analyser av den politiska utvecklingen i en stat eller mer av kulturhistoriska betraktelser. Ofta avsatte skribenternas utlandsvistelser en serie streckare som publicerades med ojämna mellanrum under någon månads tid. En flitig bidragslämnare var Sven Aurén. Han var till vardags tidningens Pariskorrespondent men företog under 1960-talet reportageresor till bland annat Angola, Kuba, Albanien och Kanada. En annan som gjorde sig ett namn som reserapportör var Sigvard "Sigge" Lindqvist, småningom legendarisk rysklärare vid Försvarets tolkskola i Uppsala, som i ett stort antal streckare skildrade liv och samhällssystem på andra sidan järnridån.²⁵

De många reserapporterna är argument mot den som hävdar att Under strecket var ett slags slutet, västerländskt lärdomsreservat. Tidningar som *Aftonbladet* och *Dagens Nyheter* publicerade under 1960-talet visserligen mer om Vietnamkriget än *Svenska Dagbladet*,²⁶ men utvecklingen i tredje världen skildrades också i tidens streckare, och inte bara genom Sven Auréns punktvisa fördjupningar från enskilda länder och regioner. Under strecket skrev exempelvis journalisten Einar von Bredow samtidspolitiska kommentarer om Sydostasien samtidigt som statsvetaren Göran Hydén skildrade ett Afrika i förvandling och diplomaten Torsten Örn analyserade Förenta Nationerna.²⁷

Karteringen av 1960-talets Under strecket, huvudsakligen baserad på en kvantitativ analys av 400 artiklar, har fångat artiklarnas innehåll och form. Även om undersökningen har varit synkron till sin karaktär och inte varit tänkt att detektera förändring över tid finns det inget som tyder på att ett grundläggande skifte ägde rum mellan tidigt och sent 1960-tal. Snarare är kontinuiteten iögonfallande. I de samtidskommenterande streckarna togs Vietnamkriget och studentradikalismen upp till behandling under slutet av perioden, men dessa artiklar förblev i klar minoritet. Den äldre bild-

ningskulturen stod stark under hela decenniet, och 1968 framstår inte som en vattendelare i Under streckets historia. Också under det revolutionära märkesåret var skribenter med djup förankring i klassisk humaniora väl representerade.²⁸

För att Under strecket skulle fungera som en plats för kunscapsckirkulation krävdes det dock mer än att en tidning upplät ett publicistiskt forum. Det fordrades också aktiva kunscapsaktörer – människor som besatt ett relevant vetande och var förmögna att förmedla detta i texter som var anpassade till streckarformatet. Genom att förflytta blicken mot aktörerna kan kunscapsinnehållet få större konkretion.

Streckarskribenter som kunscapsaktörer

1960-talets streckarskribenter kan som kunscapsaktörer karakteriseras på flera sätt. Bakom de texter som har studerats här stod människor med olika typer av yrkesbakgrund. Här återfanns docenter och professorer, men också direktörer, arkitekter, ingenjörer och journalister. Om man höjer blicken blir professionernas pluralism dock mer relativ. Författarna till de 400 streckare som har analyserats kan inordnas i tre större grupper.

Den största gruppen, som stod för cirka 55 procent (221 stycken) av alla artiklar, bestod av dem som kan betecknas som *akademiker*. Dessa hade en högre universitetsexamen och presenterade sig primärt med sin akademiska titel eller tjänstebeteckning: licentiat, doktor, docent, lektor eller professor. Den näst största gruppen var *skribenter* som utgjorde 16 procent (63 artiklar) av de totala bidragslämnarna. Under strecket framträdde de i egenskap av journalister, redaktörer eller författare. Den tredje största gruppen, ämbetsmännen, stod bakom 9 procent (35 stycken) av streckarna. Även om denna etikettering är något oprecis hölls gruppen samman av att dess medlemmar var högre tjänstemän med statligt ämbete, i första hand med hemvist vid arkiv, museer eller ambassader (universitetsanställda är undantagna). Återstoden av streckarskribenterna, cirka 20 procent, kan inte entydigt föras till någon större grupp. Här återfinns bland andra militärer, präster, arkitekter och näringslivsföreträdare.²⁹

Det är alltså rimligt att beteckna Under strecket som en akademikerbastion under 1960-talet. Personer med högre universitetsexamen konsti-

tuerade en majoritet av streckarskribenterna. Detta gällde självklart för dem som här har betecknats som akademiker, men även inom de två andra huvudgrupperna fanns inte så få personer som hade avlagt licentiat- eller doktorsexamen. Det var exempelvis sant för flera av de mest flitiga skribenterna under strecket, bland dem historikern Alf Åberg, zoologen Kai-Curry Lindahl samt författare och kritiker som Knut Hagberg, Gösta Attorps och Göran Schildt.

Överhuvudtaget hade *Svenska Dagbladets* kulturavdelning täta band till den akademiska världen på 1960-talet. Det åskådliggörs om inte annat av de tre personer som verkade som chefer under decenniet. Litteraturhistorikern Gunnar Brandell hade 1950 disputerat på en avhandling om Strindbergs Infernokris och samma år inlett sin chefsperiod vid tidningen. När han lämnade denna tolv år senare var det för att bli professor i Uppsala. Åke Janzon, kulturredaktör 1963–1969, hade lagt fram en licentiatavhandling i den uppländska lärdomsstaden 1946 och därefter främst verkat som litteratur- och teaterkritiker. År 1974 skulle han utses till hedersdoktor vid sitt alma mater. Från 1969 blev en annan Uppsalaakademiker chef för kulturavdelningen – Leif Carlsson. Han hade i yngre år fördjupat sig i stormaktstidens latinska promotionslitteratur men efter att ha licentierat övergått till tidskrifts- och tidningsvärlden.³⁰

Att tidens kulturredaktörer hade gedigen akademisk bakgrund gällde inte bara för *SvD*. Även en regional tidning som *Sydsvenska Dagbladet* hade filosofie licentiater och doktorer i sin ledning. De kan ses som betydelsefulla humanistiska kunskapsaktörer: de skrev ofta själva längre artiklar, de beställde material och redigerade, de odlade och upprätthöll kontakter med humanioras värld.³¹ Denna bild stämmer väl överens med vad som har framkommit i bokens två tidigare kapitel: inte bara *Fråga Lund* utan även Aldusserien kan betecknas som akademikerbastioner.

När det gäller tidningsredaktioner går det att finna liknande mönster även i andra länder. Den som hade ansvar för *Frankfurter Allgemeine Zeitungs* kulturdel var exempelvis Karl Korn. Han hade studerat humanistiska ämnen och disputerat i filologi innan han i mitten av 1930-talet övergick till publicistiken. I Tredje riket verkade Korn som skribent och redaktör. Trots att han mestadels intog en föga oppositionell ställning och även om antisemitiska yttringar kan spåras i en del av hans texter från denna tid

● **MARTHA LARSSON** var poet, journalist och översättare. Hon var under flera efterkrigsdecennier *Svenska Dagbladets* korrespondent i Rom och skrev regelbundet understreckare om framför allt italiensk kultur, så exempelvis i en artikel om Pier Paolo Pasolini i oktober 1966 (se bild s. 139).

stötte han sig med de nazistiska maktbarnarna och han tvingades avsluta sin journalistiska bana 1940. Efter krigsslutet kunde han snart återvända till journalistiken och var en av grundarna av *FAZ*. Under 1950- och 1960-talen skulle han sätta sin distinkta prägel på idédebatt, kulturkritik och litteraturbevakning i tidningen.³²

Om vi återvänder till Under strecket kan vi slå fast att mansdominansen bland skribenterna var absolut under 1960-talet. Av de undersökta streckarna var endast 26 av 400 författade av kvinnor. Det innebär att det i genomsnitt var 6–7 procent eller cirka två texter per månad som inte var skrivna av män. Det starkt begränsade antalet kvinnor hade sin motsvarighet inom närliggande sfärer i samhället vid denna tid. Den akademiska världen var, som tidigare konstaterats, exempelvis utpräglad maskulin.³³

Om vi synar de kvinnliga skribenter som var aktiva framträder några mönster tydligare. I allmänhet tenderade de kvinnliga bidragslämnarna att skriva om klassiska humanistiska ämnen: litteratur, historia, språk, arkeologi, antikens kultur. Inget av dessa områden kan dock ses som exklusivt kvinnliga domäner; även inom dem dominerade manliga skribenter

numerärt. Två av *SvD*:s fasta medarbetare hörde till de skribenter som frekvent bidrog. Kulturjournalisten Ven Nyberg skrev gärna om skönlitteratur och gjorde författarporträtt, medan Romkorrespondenten Martha Larsson huvudsakligen behandlade italiensk kultur. Även journalisten Sigrid Kahle hörde till de återkommande, inte sällan med fokus på teater och tysk kultur. Härtill kom enstaka kvinnliga akademiker och frilansskribenter som då och då skrev streckare, såsom Ragnhild Söderbergh om språk, Sonja Lyttkens om matematik, Gerd Reimers om konst och Titti Nylander om Italien.

Den kvinnliga skribent som var mest aktiv som streckarförfattare under detta skede var utan tvivel författaren Gunnel Vallquist. Allt som allt skrev hon under 1960-talet 72 stycken. Med sitt intresse för litteratur och trosfrågor var hon inte otypisk för årtiondets kvinnliga deltagare under strecket. Hennes djupa förtrogenhet med den romanska och katolska kulturen återspeglades samtidigt i hennes artiklar, och hon introducerade idogt nya författarskap.³⁴

En fördjupad analys av fyra av de mest framträdande streckarskribenterna kan ytterligare kasta ljus över kunskapsaktörernas betydelse. I ett första avsnitt ställs därför två av de flitigaste historikerna under detta skede, Alf Åberg och Sten Carlsson, i centrum. Genom att ta utgångspunkt i ämnet historia – det kunskapsfält som var det enskilt största bland artiklarna på 1960-talet – kan man avtäcka mönster i ämnesval och urskilja olika roller. I det följande avsnittet riktas blicken mot två andra humanister som frekvent deltog under strecket, Göran Schildt och den nyssnämnda Gunnel Vallquist. Genom dem går det att skönja hur kritiker och essäister verkade som kunskapsaktörer.

Historiker som kunskapsaktörer i offentligheten

Alf Åberg och Sten Carlsson hade båda sin professionella hemvist inom historieämnet, men de hade olika värv, stilar och specialiteter. En grundfråga blir därför hur de tog det offentliga rummet i anspråk och vilka möjligheter som Under strecket gav dem.³⁵ Härigenom går det dessutom att belysa aspekter av de professionella historikernas verksamhet i 1960-talets Sverige som befintliga studier inte har ägnat sig åt. Tidigare forskning som

berör denna period kan sägas ha haft två tyngdpunkter. Å ena sidan har det funnits ett intresse för de genomgripande interna förändringarna av historievetenskapen som tog sin början under denna tid – det som Rolf Torstendahl har benämnt ”den historiografiska revolutionen”.³⁶ Å andra sidan har historiens roll i politiken, skolan och kulturen uppmärksamats, vanligen i form av analyser av historiebruk och historiekultur.³⁷ I vårt fall är det i stället professionella historiker som kunskapsaktörer i offentligheten som står i blickfånget, närmare bestämt hur de agerade i ett specifikt publicistiskt forum.³⁸

Alf Åberg hade disputerat 1947 i Lund på avhandlingen *Indelningen av rytteriet i Skåne åren 1658–1700*. Redan då hade han påbörjat sin verksamhet som arkivman och han skulle under fyra decennier vara knuten till Krigsarkivet, de sista åren som dess chef. Parallellt med sitt ordinarie arbete utvecklade Åberg ett omfattande historiskt författarskap som gjorde honom till ett namn långt utanför fackkretsarna. Han skrev tusentals tidningsartiklar, var en ofta hörd röst i radions *Svar idag* och gav ut ett åttiototal böcker. Som erkänsla för sina populärvetenskapliga insatser erhöll han professors namn 1982.³⁹

Åberg blev under början av 1950-talet medarbetare i *Svenska Dagbladet*. Under en lång följd av decennier skulle han bidra med recensioner, essäer och andra slags artiklar, nästan uteslutande i historiska ämnen. Den textsort som han främst förknippades med var understreckarna. Allt som allt skulle han skriva över 500 stycken.⁴⁰ Under 1960-talet blev det totalt 141 streckare – med andra ord lite drygt en i månaden eller i genomsnitt 14 stycken per år. Den första hade formen av en recension av Göran Rystads avhandling om krigspropagandan under trettioåriga kriget; den sista var en friare essä om vänskapen mellan Samuel Beckett och James Joyce. Spännvidden i ämnesvalen var som synes avsevärd. Ändå går det att notera vissa replipunkter och favoritteman.⁴¹

Den unge historieforskaren Åberg hade ägnat sig åt Skånes övergång från Danmark till Sverige, och 1600-talshistoria var ett ämne som han fortsatt fascinerades av. Under 1960-talet skulle han upprepade gånger författa streckare om svensk stormaktstid. Hans skrev om när svensk trupp försvarade Wien 1686, om det karolinska fälttåget i Ryssland, om Karl XII:s polska politik och om annat som hörde till epokens militära omvälv-

● JAN OLOF "JOLO" OLSSON OCH ALF ÅBERG, två historieförmedlare i efterkrigstidens svenska offentlighet.

ningar.⁴² På samma gång närde han ett intresse för tidevarvets person- och kulturhistoria. Erik Dahlbergh vederfors, i egenskap av tecknare och arkitekt, flera streckare, men Åberg uppmärksammade även Bohusläns historia, Stockholms stads tänkeböcker och karolinerens vistelser i Österlandet.⁴³

Åberg skrev samtidigt mycket och gärna om internationell historia. Under 1960-talet kan man notera artiklar om baskernas historia, amerikanska frihetskriget och kolonialiseringen av Afrika – och mycket däremellan.⁴⁴ Två länder återvände han särskilt frekvent till: Irland och Finland. Irland fängslade Åberg med sin katolska särprägel, och till Under strecket inflöt åtskilliga irländska texter. Enbart om James Joyce skrev han sju streckare 1963–1969.⁴⁵ Hans finska bidrag kunde handla om den svenska tiden före 1809, men också om självständighetens och krigens 1900-tal. En tredelad serie från oktober 1964 baserade sig på intryck från en resa i Savolax.⁴⁶ Åberg kombinerade här historiska skildringar av Göran Magnus Sprengtporten och livet i det gustavianska Finland med en form av resejournalistik med egen personlig närvaro i texten. ”Vägen till Haapaniemi är smal och krokig och slutar på en lagårdsbacke”, skrev han för att åskådliggöra sitt möte med den gamla krigsskolan.⁴⁷

Även om Åberg således hade ett specialintresse för vissa länder måste han betecknas som en historisk allätare. Han kände inga kronologiska begränsningar: det var lika naturligt att gripa sig an Tacitus *Annales* och Afrikas forntid som det var att behandla Zimmermannstelegrammet under första världskriget eller general de Gaulles första regeringstid.⁴⁸ Som den krigsarkivarie han var skrev Åberg inte så lite om storpolitik och soldaters liv i fält, men han hade uppenbart också breda socialhistoriska och folkloristiska intressen. För att ge ett exempel: under sensommaren 1962 kunde han recensera ett par böcker om Mussolini för att i de följande tre streckarna i tur och ordning behandla Stockholm under 1500-talet, kyrkklockornas kulturhistoria och ett svenskt dialektlexikon.⁴⁹

Den uppenbara bredden i Åbergs repertoar innebar inte bara att han kunde intressera sig för snart sagt all mänsklig historia. Den gav honom också en överblick och en förmåga att foga in det partikulära i större mönster. I december 1962 skrev han exempelvis en streckare om en återutgiven 1600-talsdagbok av Petrus Magni Gyllenius. Merparten av artikeln ägnade Åberg åt att skildra denne värmländske bondpojkes väg till

prästämbetet, men han inledde med en reflexion över hur den samtida biografen hade förvandlats under intryck av skönlitteraturen. ”Det skulle vara intressant att följa den svenska biografien tillbaka genom århundradena”, fortsatte Åberg och skisserade därefter de stora faserna med början i det han kallade ”memoarernas födelsestid” på 1600-talet. Hans vurm för historiens mångfald uteslöt således inte ett analytiskt sinne.⁵⁰

Artikeln om en bondpojke under stormaktstiden var typisk i så måtto att Åberg snabbt förmådde leda in läsaren i ämnet och ge en effektiv resumé av den bok eller det tema som han behandlade. I recensioner kunde han påtala tillkortakommanden eller formulera kritiska anmärkningar, men vanligen var han välvilligt inställd till det verk som han utgick från och han tycks lätt ha kunnat entusiasmeras av ett ämne. Han var inte den hårda polemikens man. I val av inriktning förefaller Åberg i allt väsentligt ha styrts av håg och nyfikenhet. Han arbetade inte för att systematiskt introducera någon ny historievetenskaplig strömning eller främja en viss intellektuell tendens. Han anmälde en hel del doktorsavhandlingar och andra akademiska studier, men han skrev lika gärna om källutgåvor, biografier och facklitteratur avsedd för en bredare läsekrets.

Alf Åbergs skribentgärning illustrerar hur en specifik kunskapsaktör kunde befordra cirkulation av humaniora i offentligheten. Under strecket uppträdde han som förmedlare av nya insikter och popularisator av vetenskapliga rön, men minst lika viktig var hans roll att aktivera befintlig kunskap och vidmakthålla ett historiskt minne. Allt detta skedde vid sidan av hans ordinarie arbete som arkivarie; enligt egen utsago skrev han alltid sina streckare på kvällen efter arbetstid.⁵¹ Med sina vidsträckta historiska intressen kunde han ta till sig en del av det som var nytt i 1960-talets historieforskning (socialhistoria, folkets historia), samtidigt som han skrev åtskilligt om mer traditionella ämnen (politikens, krigens och de stora männens historia). I en tid av accelererande vetenskaplig specialisering var Åberg en nyfiken mångfrestare.

Under strecket verkade samtidigt en historiker med en annan profil. Sten Carlsson, professor i historia i Uppsala 1956–1983, hade en ovanlig bredd i sin akademiska gärning. När han fick sin lärostol hade han publicerat vetenskapliga skrifter om nästan alla århundraden i svensk historia. Som professor skulle han främst inrikta sig på den moderna epokens

socialhistoria. Vid sidan om sin intensiva verksamhet som forskare och forskningsledare författade han den första universitetsläroboken om Sveriges moderna historia och var en av huvudkrafterna bakom tio-bandsverket *Den svenska historien*.⁵²

Carlsson hade börjat skriva för *Svenska Dagbladet* i början av 1950-talet. Inledningsvis bidrog han emellanåt med ledarartiklar men övergick alltmer till kulturmaterial, i synnerhet understreckare.⁵³ Under 1960-talet skrev Carlsson 81 stycken, förhållandevis jämnt fördelade över tid. I jämförelse med Åberg var Carlssons historiska repertoar smalare, med en klar koncentration på 1800- och 1900-talen. I gengäld skrev Uppsala-professorn också om historievetenskapens villkor och han gjorde inlägg i utbildnings- och forskningspolitiken.

Biografier över den moderna epokens monarker, statsmän och politiker utgjorde ett huvudstråk i Carlssons gärning som streckarskribent. Hans första alster det aktuella decenniet, publicerat i början av januari 1960, tog exempelvis sin utgångspunkt i en amerikansk studie av Dwight D. Eisenhower. Artikeln var med sin kombination av historisk rundmålning och kritisk diskussion typisk för Carlsson, även om flertalet av de gestalter som han behandlade var avlidna eller inte längre aktiva som maktens män. Sålunda skrev han om Oscar II, Dag Hammarskjöld, Vladimir Lenin och åtskilliga andra.⁵⁴

Överhuvudtaget ägnade sig Carlsson mycket åt europeisk 1900-tals-historia, i synnerhet ämnen som hade anknytning till världskrigen och de ideologiska konfrontationerna i det nära förflutna.⁵⁵ För en man som var jämngammal med oktoberrevolutionen och som tillbringat ungdomsåren i nationalsocialismens närhet, för att under efterkrigstiden entydigt ta parti för Israel och den västliga gemenskapen, var den moderna historien inte bara en professionell angelägenhet. Hans många samtidshistoriska streckare återspeglade politiska erfarenheter och rörde ett personligt engagemang.

Det vetenskapliga intresset och den ideologiska övertygelsen kunde för-enas i en och samma artikel. I en streckare i september 1961 diskuterade

● **ALF ÅBERG OCH STEN CARLSSON** var båda flitiga författare av historiskt inriktade understreckare på 1960-talet, men deras stil och intresseområden skilde sig åt.

Carlsson *Hitlers Zweites Buch*, det vill säga det dokument från 1928 som var tänkt att bli en uppföljare till *Mein Kampf* men som publicerades först 16 år efter Hitlers död, och då i en kommenterad vetenskaplig utgåva. Carlsson redogjorde för skriftens tillkomst och bärande idéer. Han drog slutsatsen att man redan i detta dokument från slutet av 1920-talet kunde förstå vad som skulle hända om Hitler grep makten, och därför lönar det sig att "sätta sig in i en totalitär regims tankevärld, hur förvirrad och verklighetsfrämmande den än kan te sig". Här fanns sålunda en tydlig lärdom för samtiden. Carlssons streckare publicerades bara ett par veckor efter att Berlinmuren börjat byggas. När han i slutet av artikeln blickade mot den tudelade tyska staden underströk han betydelsen av att beakta en diktators ideologiska grundåskådning, "vare sig han nu ser sig själv som den av ödet utkorade ledaren för ett herrefolk eller betraktar sig som en förkämpe för ett ekonomiskt system, som är fyllt av en oemotståndlig inre kraft".⁵⁶

Som forskare framstår Carlsson som en socialhistoriens pionjär i Sverige. Bland hans vetenskapliga monografier från 1960-talet återfinns böcker som *Bonde – präst – ämbetsman* (1962), *Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866* (1966) och andra titlar med tydlig socialhistorisk inramning.⁵⁷ Med detta i beaktande är det notabelt att så få av Carlssons texter knöt an till hans forskning. Han uppmärksammade endast enstaka socialhistoriska studier och överhuvudtaget lite av aktuell svensk historieforskning. I motsats till Åberg visade han som tidningsskribent ett begränsat intresse för de breda lagrens historia.⁵⁸

Carlssons starka förankring i samtidens akademiska historievetenskap märktes dock i andra typer av texter. I en streckare från september 1960 rapporterade han utförligt från den världshistorikerkongress som just avhöllits i Stockholm. Han skrev senare en erkännamfull nekrolog över Lauritz Weibull och presenterade översikter över modern historieforskning.⁵⁹ Även om han inte drog sig för att framföra egna åsikter var tonen vanligen saklig. Andra inlägg var mer debatterande och här kunde polemiken ligga öppen. I två streckare 1962 synade Carlsson till exempel gymnasieskolan och kritiserade planerna på dess nya utformning. I andra artiklar stod han upp för humanioras sak gentemot samhällsvetenskaperna och argumenterade för att utbyggnaden av det svenska universitetet inte fick leda till en brandskattning av de humanistiska ämnena. Efter att ha varit gästpro-

fessor i Minnesota våren 1969 formulerade han några kritiska reflexioner om studentupproret, vars betydelse han menade var överdriven.⁶⁰

Universitetsprofessorn som offentlig intellektuell – det var så Carlsson uppträdde under strecket. Han var alltså inte i första hand en förmedlare av ny svensk forskning utan strävade efter att sätta den moderna historiens omvälvande politiska skeenden i perspektiv. Som publik akademiker trädde han fram som en centralgestalt i den humanistiska världen. Att han såg något förebildligt i att förena intellektualitet och offentlig närvaro märks även på att han under 1960-talet skrev ett antal streckare om stora svenska publicister med gedigen akademisk bakgrund – Herbert Tingsten, Torgny Segerstedt, Ivar Anderson.⁶¹

I motsats till Åberg var Carlsson ingen folkbildare av klassiskt snitt. Han kunde inte frammana samma ohöljda fascination för det förflutna; i stället var hans insats att dra upp de större linjerna och ge de vidare sammanhangen. Hans recensioner och historiska översiktsartiklar präglades av en neutral, vetenskaplig attityd, men när han använde Under strecket som debattarena blev hans samhällsåskådning uppenbar. I skol- och utbildningspolitiska frågor låg hans borgerliga, inte sällan konservativa värderingar i öppen dager; i utrikespolitiska kommentarer märktes hans antikommunism och hemhörighet i ”den fria världen”.

Alf Åberg och Sten Carlsson skilde sig åt i profil och intresse, men de verkade båda för att göra Under strecket till en arena för cirkulation av historisk kunskap. I detta forum fanns det samtidigt plats för andra slags humanistiska kunskapsaktörer.

Kritiker och essäister som humanistiska kunskapsaktörer

Två av 1960-talets mest återkommande streckarförfattare, Göran Schildt och Gunnel Vallquist, rörde sig i gränslandet mellan kritik, essäistik och omvärldsskildring. Båda hade avlagt examen i humanistiska ämnen men lämnat universitetet för att verka som fria skribenter.

Göran Schildt var finlandssvensk författare, konsthistoriker och kulturjournalist. Han hade disputerat i Helsingfors 1947 på en studie om Cézanne och skulle snart utveckla ett mångförgrenat författarskap. Under de två första efterkrigsdecennierna blev han mest uppmärksammas för

sina kulturhistoriska skildringar av färder med segelbåten *Daphne*. Sedan början av 1950-talet räknades Schildt till *Svenska Dagbladets* medarbetare, och Under strecket blev ett av hans viktigaste forä. Mellan 1960 och 1969 skrev han 85 streckare.⁶²

Schildt tog gärna sin utgångspunkt i den klassiska medelhavskulturen. I en lång rad artiklar under 1960-talet skildrade han sina resor i den grekiska arkipelagen, utmed Libyens hamnlösa kust och till nubiernas Abu Simbel. Ofta färdades han med *Daphne*, och när han gjorde längre strandhugg fann han skäl att begrunda vad lämningar från en forntida kultur hade att säga om den moderna exploateringen i turismens eller teknologins namn.⁶³ Schildts reserapporter hade inte sällan en klassisk ram, med hänvisningar till antikens myter och litteratur.⁶⁴

Han var för den skull ingen svärmisk filhellen som okritiskt förmedlade allt som hörde den klassiska kulturen till. Schildt var orienterad i modern antikvetenskap och recenserade regelbundet arkeologisk, konsthistorisk och annan humanistisk forskning.⁶⁵ Han var även fullt förmögen att mer principiellt reflektera över sin samtids relation till det klassiska kulturarvet. I artikeln ”Den levande och döda antiken” från juni 1961 var premissen att den systematiska, vetenskapliga utforskningen av den äldsta historien drastiskt hade minskat möjligheten att idealisera antiken och göra den till förskönad mönsterbild. Det metodiska studiet av monument och skrifter hade gett oss en mer realistisk uppfattning om forntiden, löd hans argument.⁶⁶

En annan central kulturell referenspunkt hos Schildt var hemlandet Finland. Han skrev ett femtontal streckare i finska ämnen under 1960-talet. Den allmänna inriktningen var litteratur och konst i 1900-talets Finland, men inom detta fält fanns det en betydande variation. Schildt debatterade tvåspråkigheten i Finland, han skrev om Elmer Diktonius och Hans Ruin samt recenserade böcker av yngre författare som Jörn Donner och Christer Kihlman.⁶⁷ Alvar Aalto, hans gode vän, blev föremål för fyra streckare.⁶⁸ I en självbiografisk text gav han en personlig minnesbild av de sociala och ekonomiska realiteter som rått under barndomen på en förfallen herrgård

● GÖRAN SCHILDT ombord på ketchen *Daphne* sommaren 1960. I bakgrunden vulkanön Stromboli i Tyrrenska havet.

utanför Borgå.⁶⁹ Med jämna mellanrum gav han följaktligen rikssvenskarna glimtar ur finskt, i synnerhet finlandssvenskt, kulturliv.

Redan i sin doktorsavhandling hade Schildts intresse för den konstnärliga modernismen och dess europeiska historia varit uppenbart. Under strecket fortsatte han att utforska bildkonst, arkitektur och litteratur som tillkommit sedan sekelskiftet 1900. Han skrev om Gauguin, Picasso och Man Ray men också om uttolkare som Ulf Linde och Siegfried Giedion; han lovprisade Gunnel Vallquists översättning av Prousts *Swanns värld* men kunde också diskutera samtida författare som Alberto Moravia och Aleksandr Solzjenitsyn.⁷⁰ Särskild omsorg visade Schildt om efterkrigstidens konstliv – han behandlade biennialerna, konstnärernas villkor, avantgardismens värde, multikonstens möjlighet.⁷¹

Streckarskribenten Schildt hade som synes en bred repertoar, men det går likafullt att ringa in hans speciella profil som kunskapsaktör. Trots att han hade sin tyngdpunkt inom vitt skilda fält visade han överallt en vilja att introducera det främmande för den svenska läsekretsen. Han skrev sällan om det som pågick i 1960-talets Sverige. Snarare var han en gränsångare och i mycket en essäist, och då inte bara med tanke på hans personliga stilkonst och lätt burna lärdom. Som skribent var han prövande, frågande, utforskande. Om det finns ett ord som fångar Schildts grundegen-skap är det rörlighet. Han förflyttade sig ledigt i tid och rum och över ämnesgränserna. Inte för inte var Schildt fascinerad av resenären som typ och han gav under 1960-talet ut samlingar med klassiska reseskildringar.⁷² Schildt skydde inte det dagsaktuella men hans artiklar saknade en tydlig politisk tendens. Ett ord som flera gånger återkom i ingresserna till hans streckare var ”meditera”. Det var som om avsikten med hans texter var något mer än att redogöra för böcker han läst eller resor han företagit.

Här fanns det beröringspunkter med författaren Gunnel Vallquist. Som kunskapsaktör kreerade hon rollen som introduktör, kritiker och rapportör, huvudsakligen inom tre områden: skönlitteratur, religion och Vatikanen.⁷³

Under hela 1960-talet, och med särskild intensitet dess första tre-fyra år, ägnade sig Vallquist flitigt åt den samtida litteraturen, i synnerhet från det franska språkområdet. I åtskilliga streckare tog hon ett större grepp om nyutkommen litteratur eller karakteriserade de romaner som belönats med priser.⁷⁴ I ännu flera artiklar recenserade hon enskilda aktuella böcker, från

äldre författare som François Mauriac över namnkunniga intellektuella som Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir till företrädare för den nya romanen som Michel Butor, Alain Robbe-Grillet och Claude Simon.⁷⁵ Vallquists litterära register var således brett, och hon kunde därutöver skriva om andra slags författarskap, inte minst om de bearbetade en religiös tematik såsom i böcker av Leon Uris, Pär Lagerkvist och Julien Green.⁷⁶

Vid sidan om den skönlitterära kritiker- och introduktionsgärningen rörde Vallquists 1960-talsstreckare hennes starka upptagenhet vid existentiella och religiösa frågor. Spännvidden var betydande: hon skrev om filosofi, etik, historia, politik och sociala dimensioner. Hennes streckare kunde handla om så olika ämnen som den franska nationalkatolicismen, judisk-kristna relationer eller Teilhard de Chardin och evolutionens mystik.⁷⁷

Det mest handfasta uttrycket för religiöst engagemang var emellertid de många streckarna som hon skrev om Andra Vatikankonciliet. Vallquist, som hade konverterat till katolicismen 1939, bodde i Rom under fyra höstar från 1962 och rapporterade utförligt om katolska kyrkans omvälvande förändringar, i samlad form i *Dagbok från Rom* som hon utgav i fyra delar i mitten av 1960-talet.⁷⁸ För *Svenska Dagbladet* fungerade hon som ett slags konciliekorrespondent och publicerade 1962–1965 inalles 18 streckare om katolska kyrkan. Sammantagna gav de en mångfasetterad bild av reformdiskussionerna, sammandrabbningarna i konciliet och skillnaderna mellan påvarna Johannes XXIII och Paulus VI. När hon summerade sina intryck strax före jul 1965 talade hon om "fyra års kyrklig idédebatt på högsta nivå, fyra år som innebär större förändringar än de senaste fyrahundra åren".⁷⁹ I slutet av 1960-talet återkom hon till ämnet och synade i flera artiklar vad som hade blivit av förhoppningarna om reform och förnyelse.⁸⁰

Som kunskapsaktör var Vallquist inte bara en recensent och rapportör utan även en hängiven vägvisare in i den romanska världens litterära och intellektuella kultur. För läsare i det konfessionellt homogena Sverige, där antikatolska stämningar alltjämt kunde vara starka, torde Vallquists sakliga men engagerade redogörelser från Rom ha fungerat som ett upplysningsprojekt om katolicismen i allmänhet och Vatikanen i synnerhet.⁸¹ I ett av de följande kapitlen kommer vi att möta Vallquist ånyo.

Genom Åberg, Carlsson, Schildt och Vallquist har en fylligare bild av kunskapsarenan Under strecket presenterats – vilka ämnen som dominerade, hur de behandlades, vilka stil- och genreideal som förekom. De fyra kunskapsaktörerna hade huvudsakligen humaniora som verksamhetsfält och delvis olika profiler, men de passar väl in i det större mönster som avtecknar sig. Under streckets tongivande aktörer var företrädesvis verbala och välutbildade, och hade självskrivna bildningsideal och kunskapsanspråk. De hade sin sociala förankring vid universitet, läroverk, ambassader, museer, lärda verk och i statskyrkans högre kretsar. De slog vakt om litteratur, historia och annan humaniora, och ratade i hög grad film, sport och populärkultur. Samtidigt fanns det en öppenhet mot tidens vetenskaper och ett slags borgerlig internationalism.

En kunskapsarena och dess aktörer

I slutet av 1960-talet hade Under strecket varit ett dagligt forum i *Svenska Dagbladet* i mer än ett halvsekel. Dagligen publicerades artiklar som trots variationer företedde tydliga likheter i form, karaktär och tilltal. Under strecket sörjde härigenom för stadga och kontinuitet i kunskaps-cirkulationen i ett visst segment av offentligheten. Innehållet i årtiondets över 3 500 streckare speglade samtidigt tendenser och händelseutveckling på samtidens scener.

Genom att betrakta Under strecket som en kunskapsarena i offentligheten kan vi dra flera slutsatser. För det första har karteringen av decenniets streckare gett oss ett kvantitativt mått på fördelningen av artiklar. Det är ovedersägligt att humaniora hade en mycket stark ställning på sidan under denna period, vilket stärker vår allmänna uppfattning – grundlagd i de tidigare två kapitlen – om den humanistiska kunskapens påtagliga närvaro i offentligheten under 1960-talet. För streckarna gällde detta i synnerhet för historiskt inriktade ämnen, men även litteratur, konst och andra estetiska uttryck behandlades frekvent och ingående. Därutöver fanns det utrymme för andra teman och infallsvinklar: samtidspolitiska betraktelser, debattinlägg, reseskildringar och essäer om naturvetenskap. Betraktat som helhet bidrog Under strecket dock först och främst till att upprätthålla en lärdomskultur på humanistisk grundval.

Vår analys har även satt ljuset på några av de mest betydelsefulla kunskapsaktörerna på denna arena. De skrev olika typer av texter, hade olika temperament och befordrade olika slags kunskap. Det kunde röra sig om personer med en likartad utbildning och ämnesinriktning som ändå kreerade olika roller – historikerna Carlsson och Åberg är två goda exempel. Det kunde också finnas streckarskribenter som hade olika bakgrunder och specialiteter men där det går att skönja ett likartat underliggande kunskapsuppdrag – detta gällde för de essäistiska omvärldsrapportörerna Schildt och Vallquist. En gemensam nämnare för merparten av skribenterna var likafullt att de hade högre universitetsexamen; inte för inte har vi kallat Under strecket för en akademikerbastion. Andelen autodidakter eller fria intellektuella utan akademisk erfarenhet var låg inom denna del av offentligheten, och detta gällde inte enbart för *SvD*. Även åtskilliga andra av 1960-talets ledande kritiker och kulturredaktörer i de stora tidningarna hade disputerat i humanistiska ämnen. Det var sant för Olof Lagercrantz i *DN*, Erik Hjalmar Linder i *GP* samt Harald Schiller och Sven-Eric Liedman i *Sydsvenska Dagbladet*.

Som högerns husorgan hade *SvD* av hävd sin trogna läsekrets inom traditionellt borgerliga kretsar. Hit hörde på 1960-talet merparten av landets professorer och många andra högre akademiker. Det var primärt ur dessa grupper som skribenter rekryterades, även om själva målgruppen för understreckarna var något bredare. Som kunskapsarena ingick Under strecket nämligen i en vidare humanistisk lärdomskultur av det slag som vi med hänvisning till Fredrik W. Thue introducerade i kapitel 2. Bland streckarskribenterna fanns nämligen inte bara uppburna forskare och författare. Emellanåt möter vi även mindre namnkunniga kunskapsförmedlare – frilansande skribenter, oavlönade docenter, arkivarier och bibliotekarier, läroverkslektorer och kyrkoherdar verksamma i mellanstora svenska städer: Emy Ek, Heribert Jansson, Arthur Landfors, Per-Anders Hellquist, K. G. Bolander, Sven Rodhe, Nan Östman och åtskilliga andra.⁸² De flesta dagar under 1960-talet var de först och främst läsare av streckare, men vid något enstaka tillfälle skrev de en egen artikel och fick den publicerad. De klev då fram ur sin relativa obemärkthet och blev offentliga kunskapsaktörer som bidrog till att det kvalificerade vetandet kunde cirkulera i samhället.

Som kunskapsarena kan Under strecket jämföras med andra liknande arenor på 1960-talet. Det fanns exempelvis betydande likheter med både *Fråga Lund* och Aldusserien. På alla tre arenor premierades klassisk humaniora och grundforskningsinriktad naturvetenskap. De tongivande aktörerna var borgerliga akademiker med fast förbindelse till universitetets filosofiska fakultet och bärare av en väletablerad lärdomskultur. Trots att de genremässiga och mediespecifika omständigheterna varierade – *Fråga Lund* kombinerade till exempel underhållning med kunskapsförmedling på ett sätt som streckarna och pocketböckerna inte gjorde – kan de ses som delar av samma helhet. Målet med kunskaps-cirkulationen var i samtliga fall snarlikt: den syftade till att höja bildningsnivån och skänka orientering. Räckvidden var för dessa mediala arenor dessutom betydande, även om streckarnas socialt och ideologiskt mer avgränsade värld inte kunde mäta sig med televisionens potentiellt miljonhövdade tittarskara.⁸³

Det förblir en öppen, empirisk fråga hur mycket gemensamt Under strecket hade med andra liknande arenor i svensk storstadspress. Visserligen saknades det en daglig sida av detta slag i andra större tidningar, men man skulle kunna analysera kultursidorna som arenor för kunskaps-cirkulation. Flera av de större tidningarna publicerade frekvent artiklar som i omfång och karaktär påminde starkt om *Svenska Dagbladets* streckare. Det gällde till exempel *Sydsvenska Dagbladets* kultursida, men också många av Erik Hjalmar Linders texter i *Göteborgs-Posten* – vi ska stifta närmare bekantskap med honom i nästa kapitel – hade påtagligt släktskap med streckarna.⁸⁴

Arenabegreppet gör även komparationer med motsvarande fora i andra länder möjliga. Som nämnts ovan är *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ett tacksamt jämförelseobjekt. Tidningen, grundad samma år som Förbundsrepubliken 1949, bar en överskrift på titelsidan – ”Zeitung für Deutschland” – som återspeglade dess ambitioner. Snart utvecklades den till en politisk, kulturell och opinionsmässig maktfaktor i västra Tyskland. Redan från början blev den ett språkrör för social marknadsekonomi och stod, trots sin formella oavhängighet, nära de borgerliga partierna (CDU och FDP) i politiska och ekonomiska frågor. Under 1950-talet var *FAZ* en betydelsefull plattform för debatten om Konrad Adenauers utrikespolitiska linje i kalla krigets Europa.⁸⁵

● **FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG** var en av de tongivande västtyska dagstidningarna. På dess anspråksfulla kultursida skrev åtskilliga disputerade humanister.

Tidningens anseende vilade först och främst på den kvalificerade bevakningen av politik och näringsliv. Därjämte fanns dess *Feuilleton* – en kulturdelen som inledningsvis var tunnare till antalet sidor än de andra avdelningarna men som snart växte i betydelse och omfång.⁸⁶ Den som ledde arbetet var alltså den ovannämnde Karl Korn. Under hans långvariga egid fick kulturdelen rymma såväl efterkrigstidens experimentella konst, arkitektur,

musik och diktning som äldre, ännu kvardröjande strömningar av kulturpessimism och modernitetskritik. Korn framstod som ideologiskt värdekonservativ, men med en öppenhet mot nyare estetiska och intellektuella tendenser. Tidigt rörde han exempelvis stor uppskattning för Alfred Andersch, Ingmar Bergman, Heinrich Böll och Wolfgang Koeppen. Härvidlag hamnade han upprepade gånger i konflikt med Friedrich Sieburg, en utpräglad nationalkonservativ kritiker som förestod tidningens litteraturavdelning från mitten av 1950-talet och som hade föga till övers för Gruppe 47 och liknande rörelser i den västtyska samtidslitteraturen.⁸⁷

FAZ hade inte någon daglig sida som *Under strecket*, vilket på sätt och vis gör en direkt, symmetrisk jämförelse svår. Däremot gav den västtyska tidningens kultursida stort utrymme åt *Geisteswissenschaft* i form av recensioner av facklitteratur liksom essäer i filosofiska, historiska och estetiska ämnen. Periodvis fanns en speciell avdelning där ny humanistisk forskning fick mycket plats. Som helhet kan *FAZ:s* kultursida betraktas som en kunskapsarena där efterkrigstidens humaniora hade en framträdande position. Den lärdomskultur som manifesterades i streckarna förefaller ha stått ännu stabilar i det västtyska fallet.⁸⁸

Kultursidorna i både *FAZ* och *Svenska Dagbladet* hade en borgerlig framtoning. Samtidigt förelåg det klara skillnader i ideologisk tendens. Under strecket kunde personer som pedagogen Wilhelm Sjöstrand, språkvetaren Erik Wellander och historikern Sten Carlsson visserligen formulera konservativ kritik mot utvecklingen inom skolan eller samhället i stort, men den typ av kulturpessimistiska, modernitetsskeptiska strömningar som förekom på *FAZ* var knappast företrädade i den svenska tidningen. Det var en återspeglings av större politiska och intellektuella skillnader mellan de två västeuropeiska efterkrigssamhällena.

I ett vidare sammanhang fungerade de två kunskapsarenorna på ett beslätat sätt och hade likartade funktioner i sina respektive länder. Här uppträdde skribenter som vanligen hade humanistisk utbildningsgång. Arenorna vände sig i första hand till en särskild del av tidens offentlighet, men detta segment stod samtidigt i förbindelse med många av tidens betydelsefulla kultur- och samhällsinstitutioner: universitet, gymnasieskolor, bokförlag, museer, arkiv, kyrkor, statsförvaltning. I detta kretslopp hade humaniora en stark och självskriven ställning.

Vi har i dessa första kapitel således undersökt tre större mediala kunskapsarenor: *Fråga Lund* som ett nytt folkbildande tv-program, Aldus-serien som exempel på utgivningen av fackpocketböcker och Under strecket som en väletablerad essäsida i en storstadstidning. I det följande ska vi uppmärksamma några andra kunskapsarenor, men framför allt förskjuts vårt intresse från den bredare offentligheten till tre deloffentligheter. Några av de kunskapsaktörer som har figurerat i de tre första studierna – exempelvis Erik Hjalmar Linder och Gunnel Vallquist – kommer att dyka upp igen. De allra flesta personerna är emellertid nya. Genom att analysera kristen kulturjournalistik, arbetarrörelsens studiecirkelverksamhet och den nya vänsterns bokcaféer fördjupas förståelsen av humaniora i efterkrigstidens offentlighet.